

Lliçó de jubilació

Eusebi Coromina i Pou

Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya

Sala Segimon Serrallonga

Vic, 1 de juny de 2016

Lèxic, terminologia, neologia: les paraules en la comunicació

El llenguatge és aquesta facultat que tenim de poder comunicar-nos amb un sistema o codi de signes verbals. A la pràctica, aquesta facultat universal sabem que es concreta en diverses llengües, cadascuna amb el seu repertori de signes o paraules, i el codi que en regula la combinació. Això ens permet de construir infinitat de missatges, de vegades mai formulats abans, que són interpretables pels qui formen part de la mateixa *comunitat lingüística* (Bloomfield) o pels qui en coneixen el codi.

El llenguatge articulat, amb l'emissió de sons, molt probablement apareix amb l'home de Neandertal i es desenvolupa amb l'*Homo sapiens*, que tenia un cervell extraordinàriament gran comparat amb el dels altres animals. Entre 70.000 i 30.000 anys enrere els humans construeixen el vaixell, el llum d'oli, l'arc i les fletxes, les agulles (per cosir roba d'abric sobretot), o fan objectes d'art i joieria. Però allò que ara ens interessa en especial és l'aparició de noves maneres de pensar i de comunicar que conformen l'anomenada Revolució Cognitiva. Aquesta revolució, d'origen incert, es deu molt probablement a mutacions genètiques accidentals que alteren les connexions cerebrals dels sàpiens. Els sapiens, en la comunicació poden emetre més sons i missatges que els altres animals dits no racionals, que també se serveixen d'un llenguatge, però més simple i en contextos limitats (un llenguatge fet d'olors, sons,

moviments o fins de senyals elèctrics). Com assenyala Yuval Noah Harari¹, i cito textualment: “Una mona verda pot cridar als seus companys: “Alerta! Un lleó!”, però un humà modern [un sàpiens] pot dir als seus amics que aquest matí, a prop de la colzada del riu, ha vist un lleó que encalçava una manada de bisons. Pot descriure el lloc exacte, incloent-hi els diferents camins que porten a aquell indret. Amb aquesta informació, el seu grup es pot reunir i discutir si han d’anar cap al riu per fer fugir el lleó i caçar el bisó.” (p 43) Però com Harari mateix remarca, el llenguatge es desenvolupa també per compartir informació sobre els humans mateixos, i no només sobre lleons o bisons. En ser un animal social, el llenguatge del sàpiens evoluciona també per poder xafardejar, per “conèixer qui odia qui al seu grup, qui dorm amb qui, qui és honest i qui és un farsant” (p. 439). La teoria del xafardeig, defensada per diversos estudis, sembla tan vàlida com la teoria del hi-ha-un-lleó-a-la-vora-del-riu. Però allò que sorprèn és que el llenguatge humà és capaç de transmetre informació sobre coses que no existeixen. És així com apareixen les llegendes, els mites, els déus i les religions, i es pot dir, per exemple, “el lleó és l’esperit guardià de la nostra tribu”. Però mai, com també diu Harari, mai podrem “convèncer un mico perquè et doni un plàtan prometent-li que tindrà tots els plàtans que vulgui després de la mort, al paradís dels micos.” (45)

El llenguatge té una altra dimensió, la dimensió interna, és a dir, serveix de suport del pensament i del diàleg interior, responsable de la consciència: una bona part del temps l’esmercem parlant amb nosaltres mateixos, autoconversant en una llengua i, en aquests activitat, molt poques vegades tenim el cap en blanc.

Milers d’anys després, Noam Chomsky assenyalarà que les expressions, o seqüències de paraules, presenten una organització que pot ser representada per una gramàtica elemental, comuna, universal, i que seria coneguda de manera innata pels humans ja en

¹ A *Sàpiens: Una breu història de la humanitat*. Barcelona: Edicions 62, 2014.

el moment de néixer. Cadascuna de les llengües que existeixen estaria compresa de manera particular dins aquest llenguatge general. Així, amb un nombre reduït de regles gramaticals juntament amb un conjunt finit de paraules, podem produir un nombre infinit de frases. Aquesta concepció chomskyana la complementava, en part, Leonard Bloomfield. Segons ell el llenguatge és adquirit i s'aprèn també mitjançant la imitació, la repetició i el reconeixement de models. D'aquests dos lingüistes nord-americans disposem, ja des dels anys setanta, obra traduïda i adaptada de manera excel·lent per Gabriel Ferrater.²

Sovint s'ha associat l'essència i el prestigi de les llengües a la seva escriptura, quan, i citant Bloomfield, "l'escriptura no és el llenguatge, sinó una manera d'enregistrar el llenguatge per mitjà de senyals visibles. [...] A la majoria de les llengües que es parlen avui [l'escriptura] s'ha aplicat en èpoques relativament recents, o no mai encara. [...] Totes les llengües han estat parlades, durant tota o quasi tota la seva història, per gent que ni llegia ni escrivia". (p. 39) Així, una llengua no canvia sigui quin sigui el sistema d'escriptura amb què se la transcriu: pictogrames, ideogrames, o bé els alfabet grec, llatí, ciríl·lic, àrab, hebreu o tailandès.

Però el llenguatge humà articulat posseeix, com dèiem, una gran plasticitat i permet una creativitat immensa: té la capacitat de remetre a realitats allunyades del moment de la comunicació, tant en l'espai com en el temps. Pot remetre, com dèiem també, a realitats inexistents, no tangibles o abstractes. I pot jugar amb ell mateix; per exemple, component poemes, inventant acudits, dient mentides o formulant enunciats absurds com ara "El marit de la meva germana és solter." I tot això ho pot fer a través d'una gran varietat de registres i d'una tipologia textual també variada.

² Noam Chomsky: *La lingüística cartesiana*. Barcelona: Seix Barral, 1970. Leonard Bloomfield: *El llenguatge*. Barcelona: Seix Barral, 1978.

El llenguatge humà s'ha anat distribuint en grans famílies lingüístiques, cadascuna amb diverses branques emparentades, com la família indoeuropea. Però totes coincideixen a combinar un seguit de sons per formar paraules significatives amb vista a la comunicació. Tret de les paraules onomatopeïques, aquesta unió d'un significat amb un significat es fa de manera arbitrària, però també de manera convencional, és a dir, es fa posant-se d'acord els parlants de cada llengua, com posa en relleu Saussure.

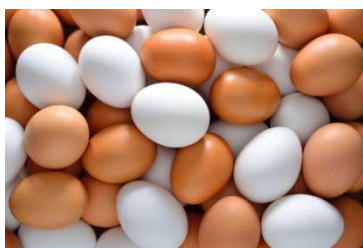
Així, els qui parlen català han convingut d'atribuir als sons o grafies que formen el mot *cama* el significat de 'part de l'extremitat inferior de l'ésser humà compresa entre el genoll i el peu'; en canvi, aquesta mateixa forma o significat remet en espanyol a una altra realitat, al '*mueble destinado a que las personas se acuesten en él*'. En italià *cama* representa '*l'animale nato dall'incrocio di un cammello con un lama*'. L'adjectiu anglès *cool*, pronunciat [kul], pot significar 'fresc -a' o, col·loquialment, 'enrotllat -ada'; el català, en canvi, ha convingut que aquests mateixos sons signifiquen la 'part inferoposterior del tronc'. És prou sabut que els falsos amics, entrebancs que es presenten de vegades en l'activitat traductora, tindrien l'origen en aquesta mena d'*arbitrarietats*.

I, és més, dins una mateixa llengua, una seqüència idèntica de mots pot tenir més d'un significat, cosa que el context ja s'ocuparà de dilucidar. És el cas, per exemple, de: "Una jove veu l'amenaça" (que pot significar 'Una veu de persona jove emet una amenaça a algú', o bé que 'Una dona jove veu com amenacen algú').

Es diu que les llengües ordenen el món, la realitat, i que ho fan de manera econòmica. Per exemple: existeixen centenars de marques i models de telèfons mòbils: uns són de color beix, uns altres, negres; uns tenen quatre nuclis de processador, uns altres disposen de càmera principal de 13 megapíxels, amb connexió 4G o amb una pantalla

de 5 polzades, amb retícula o sense, i connectivitat ultra-ràpida, etc., un és el meu mòbil i els altres no em pertanyen. Com assenyala Jesús Tuson,³ “els humans ens en sortim, d’aquest malson multitudinari de les coses individuals i irrepetibles, i ens dediquem a jugar amb pocs milers de paraules: *cotxe, arbre, casa, muntanya, riu, persona, got*” (p. 40) i *mòbil*, en el nostre cas. Així “som animals simbòlics o creadors de col·leccions, cadascuna de les quals porta l’etiqueta d’una paraula” (p. 40-41), conclou Tuson, i això serveix tant per a coses o éssers, com per a fets, esdeveniments, característiques, qualitats o situacions en el temps i l’espai.

S’ha dit també que les diferents llengües no interpreten sempre de la mateixa manera la realitat. Les taules següents il·lustren certes convergències i divergències entre llengües de la família romànica i amb l’anglès, del grup germànic. Aquesta primera taula mostra com són interpretats i anomenats els dos colors bàsics de la closca dels ous de gallina. Hi ha coincidència a considerar *blancs* els primers; els segons, en canvi, es pot dir que cada llengua els veu lleugerament o radicalment d’un color diferent.

<i>Adjectiu</i>		<i>Adjectiu</i>
uova bianche	<i>it</i>	uova marroni
ous blancs	<i>ct</i>	ous rossos
œufs blancs	<i>fr</i>	œufs roux
huevos blancos	<i>es</i>	huevos morenos

³ A *Una imatge no val més que mil paraules. Contra els tòpics*. Barcelona: Empúries, 2001.

OVOS brancos	<i>pt</i>	OVOS vermelhos
white eggs	<i>en</i>	brown eggs

La primera de les dues taules següents mostra com el català, per exemple, és l'única d'aquestes sis que recorre al verb 'fer' i no al verb 'donar' per expressar l'acte de tocar amb els llavis algú o alguna cosa'. La segona taula ensenya la divergència de l'espanyol pel que fa a l'ús de la preposició que regeix el nom *olor*.

<i>Verb i nom</i>	
dare un bacio	<i>it</i>
fer un petó	<i>ct</i>
donner un baiser	<i>fr</i>
dar un beso	<i>es</i>
dar un beijo	<i>pt</i>
give a kiss	<i>en</i>

<i>Preposició regida</i>	
odore d' aglio	<i>it</i>
olor d' all	<i>ct</i>
odeur d' ail	<i>fr</i>

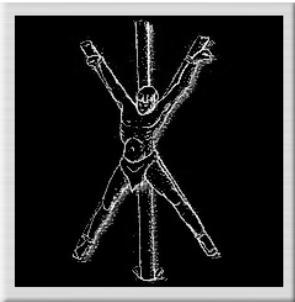
olor a ajo	<i>es</i>
cheiro de alho	<i>pt</i>
smell off garlic	<i>en</i>

En aquesta última taula es comparen dues llengües romàniques i dues de germàniques pel que fa a quatre conceptes. Que el francès, l'alemany o el danès disposin *només* d'un mot per expressar dos conceptes diferents, no vol pas dir que siguin menys precises o més *pobres*. El context, com dèiem, sempre aclareix de quin significat es tracta.

<i>català</i>	<i>francès</i>	<i>alemany</i>	<i>danès</i>
arbre	arbre	Baum	trae
fusta	bois	Holz	
bosc		forêt	Wald
selva			

Les llengües sempre s'han influït i s'han alimentat poc o molt entre elles, principalment les de territoris propers, però també a causa de migracions o de moviments comercials, d'invasions o dominacions, o bé d'hegemonia econòmica o de poder sobre els mitjans de comunicació. El català i les altres llengües neollatines tenen l'origen en la romanització, que imposa el llatí col·loquial o vulgar. Avui la major part del lèxic bàsic del català és patrimonial, és a dir, és fet de paraules d'origen llatí que han perviscut des de la romanització i que han evolucionat en la forma i de vegades en la forma i el significat alhora. El ver *saber*, per exemple, ens ha arribat amb el mateix significat del llatí, però amb la forma canviada, de *SAPĒRE* a *saber*, gràcies a les lleis d'evolució fonètica que, en aquest cas, transformen la *p* intervocàlica en *b*, o que fan caure la *e*

final dels infinitius. Joan Coromines, en la seva magna obra etimològica, mostra que hi ha factors socials, econòmics, culturals o psicològics que en ocasions han fet variar també el significat originari dels mots. Així, la paraula TRIPALĪUM, que designava un instrument de tortura format per tres pals (TRI-PALĪUM), en el qual es lligava la persona que es volia turmentar, va donar lloc al verb TRIPALĪARE, amb el significat de ‘turmentar’, i d’aquest, oh meravella!, prové l’actual *treballar*.

En aquest sentit, la moral, la religió o les idees polítiques han condicionat també, mitjançant els eufemismes, les censurens o prohibicions, la configuració del lèxic o fins han interdit l’ús complet de determinades llengües. Més endavant em referiré breument a allò que hem convingut a anomenar el *llenguatge políticament correcte*.

El nostre lèxic s’ha alimentat i ha necessitat paraules d’èpoques anteriors i posteriors a la romanització. La gent sotmesa pels romans no era pas muda. Abans de sucumbir definitivament al llatí, el substrat preromà encara va aconseguir de barrejar-hi alguns mots. De fet, avui podem entendre clarament aquest procés de substitució mirant al nord i al sud del país. A la part septentrional, a Perpinyà o a Cotlliure, per exemple, el substrat català només ha aconseguir d’incorporar al francès local elements simbòlics com la senyera, el Castillet, el Canigó, l’Usap, les anxoves i l’expressió “Sem catalans”. A l’altre extrem, al meridional, la ciutat d’Alacant ha pogut salvar, davant l’espanyol local, expressions tirant a folklòriques com “la montanyeta” o l’eslògan “La millor terreta del món”.

Fet aquest parèntesi, tornem a la formació del lèxic català. Per a la comunicació quotidiana, avui encara fem servir mots del substrat *urnenfelder* (els més antics), com *branca*, *galta* o *clenxa*; paraules celtes, com ara *banya*, *blat*, *maduixa* o *trencar*; paraules basco-ibèriques, com *esquerre -a*, *pissarra* o *estalviar*. Acomplerta la romanització, vam adoptar termes germànics relacionats amb la guerra, com *espia*, *arenga*, *guaita* o la mateixa *guerra*; d'origen germànic també conservem *gaire*, *ganivet* o *blau* (que ja havia entrat al llatí col·loquial). Vam adaptar alhora un seguit d'arabismes: *cotó*, *llimona*, *taronja*, *sucre*, *magatzem*, *rajola*, *matalàs* o *arracades*. Un cas a part són els hel·lenismes, paraules d'origen grec incorporades a la llengua com a resultat dels contactes politico-comercials mantinguts amb Grècia i altres territoris mediterranis durant l'edat mitjana: *calaix*, *xarxa*, *palangre*, *pampallugues* o *prestatge*.

D'èpoques més acostades hem necessitat i hem incorporat al cabal lèxic, convenientment adaptades, paraules provinents del francès, de l'italià, de l'espanyol o de l'anglès.

<i>francès</i>	<i>italià</i>	<i>espanyol</i>	<i>anglès</i>
xamfrà fitxa	novel·la pantà	tarda coix	futbol bistec
xemeneia bufet	artèsà batuta	mentida buscar	sandvitx esport
casset clixé	piano casino	esmorzar mosso	esprint flaix
entrecot hotel	sonet escopeta	llàstima bàndol	xat pàrquing

Però el català també ha prestat a altres idiomes peces del lèxic.

<i>espanyol</i>	<i>francès</i>	<i>sard</i>	<i>maltès</i>	<i>sicilià</i>
brújula	abricot (albercoc)	kosínu (coixí)	<i>Noms d'ocells:</i>	abbucari (abocar)
albergue	baraque (barraca)	kulera (cullera)	sturnell (estornell)	imbolicari (embolicar)
alioli				
añorar	galère (galera)	faina (feina)	verdun (verdum)	anciova (anxova)
banderola	misaine (vela 'mitjana')	istimare (estimar)	bucaq (bitxac)	arrunzari (arronsar)
reloj				
esquirol	papier (paper)	goccus (goig)	gawija (gavina)	atturrari (torrar)
faena				
peseta	...	tastare (tastar)	serra (bec de serra)	luéri (lloguer)
...		...	...	...

Voldria parlar ara, encara que breument, de quatre personatges que han viscut la diversitat lingüística i que han tingut un paper actiu i rellevant en l'ús i la configuració idiomàtica. A cavall del XIII i XIV, el mallorquí Ramon Llull (1232/33-1316), amb l'afany d'arribar als seus coetanis, se serveix del català com a vehicle per tractar sobre diverses branques del saber de l'època, reservades fins aleshores al llatí culte. És el primer cas d'una llengua romanç que ho fa. El llatí era aleshores la llengua obligada de les universitats, de la cúria pontifícia i de les relacions diplomàtiques. Llull configura una prosa culta, apta i d'un gran riquesa i precisió per expressar conceptes específics de la filosofia, la teologia, la pedagogia, les ciències exactes i per al conreu literari. Recorria sovint a la creació lèxica sobretot servint-se de la derivació per obtenir mots que no existien ni en llatí ni en català. En el seu periple atzarós d'evangelització dels anomenats infidels, Llull visita reis i papes a fi d'interessar-los pel seu projecte, i arriba a fundar el que avui anomenem *escola d'idiomes*, al monestir de Miramar, a

Valldemossa, per instruir-hi propagadors del seu projecte. Lull mateix, a banda del català, redacta part de la seva obra en àrab, occità i sobretot en llatí. Hi ha un cert acord a considerar que la prosa lul·liana serà el llenguatge literari de base per a futurs escriptors. I, modestament, goso fer-ne una llista dels més conspicus: a més de la prosa de la Cancelleria Reial, assenyalaria Metge, Martorell, March, Verdaguer, Carner, Riba, Foix, Sagarra, Pla, Rodoreda, Cabré o Monzó.

Del barceloní Bernat Metge (1340/46-1413), que visqué entre el XIV i el XV, voldria destacar el fet que la impressió que va causar la seva obra mestra *Lo somni* (1399) li va valer recuperar la confiança del rei Martí l'Humà. Metge era funcionari de la Cancelleria Reial, lector i traductor de clàssics llatins, introductor de la prosa humanística, de qui s'ha ocupat amb autoritat Martí de Riquer. L'havien empresonat, juntament amb altres consellers, acusat de corrupte, de traïció i, després, d'estar involucrat en la mort misteriosa de Joan I. *Lo somni* es basa en el recurs del diàleg per tractar diverses qüestions filosòfiques dins l'òrbita de l'humanisme, i Metge aprofita el text per fer-hi aparèixer el rei ja traspasat, el qual, tot dialogant amb l'autor de l'obra, l'exculpa de les acusacions de què havia estat objecte. Així, Metge es guanya la confiança del nou monarca, Martí l'Humà, que el rehabilita doncs gràcies a *Lo somni*, un text que reflecteix la maduresa de la prosa renaixentista catalana.

Durant els anys del papat de la família Borja, de Calixt III i del seu nebot Alexandre VI, originaris de Torreta de Canals i de Xàtiva, el català era habitual a Roma, a la cúria i a la cort, a la família papal i als palaus vaticans, a les cuines i al servei privat dels pontífexs. Joan F. Mira i el pare Miquel Batllori n'han estudiat en profunditat la trajectòria; el primer ha tractat de desmuntar alguns tòpics i l'exagerada llegenda negra sobre aquesta família. En temps de Calixt III (de nom civil Alfons de Borja, que és papa entre 1455-1458), l'escriptor Paolo da Ponte escrivia que a Roma "non vi sono se non

Catalani” (‘No hi ha sinó catalans’). El seu nebot, Alexandre VI (Roderic de Borja, papa entre 1492-1503) s’envolta de parents, amics i compatriotes provinents de València, Mallorca i Lleida. Els fills més coneguts del papa, Cèsar i Lucrecia Borja, nascuts de mare italiana, i també Joan, duc de Gandia (se n’hi atribueixen no menys de 10, de fills, alguns de mare desconeguda), no tenien altra llengua habitual i familiar que el català, dels quals s’ha conservat un abundós epistolari. Lucrecia va rebre, a més, una educació especial en llengües, que incloïa l’italià, l’espanyol, el francès, el grec i el llatí. Com a curiositat, afegiré que Alexandre VI va fer obrir una avinguda entre el castell de Sant’Angelo i la basílica de Sant Pere, la Via Alexandrina, que representava un nou model de carrer poc conegut fins aleshores a Roma. Va esperonar els cardenals rics a construir nous palaus, esglésies, i fou encarregada durant el seu papat l’escultura *La Pietà* al jove Miquel Àngel.

**Alexandre VI
(Roderic de
Borja), papa
entre 1492-1503**

Duc caríssim nostre,

T’escrivim per propi correu sobre los desórdens e excessos teus que érem avisats havies fets en Barcelona, e precípuament sobre los mals portaments vers la duquessa ta muller, que encara no hauries consumat ab ella lo matrimoni. [...]

Així mateix, som informats com en Barcelona tu despenguérets del canvi dels dos milia e sis-cents ducats que t’emportàrets, la major part en joc, e encara havem entès que hauries fet lo semblant en València. [...]

Sies savi, e sàpies tenir modo a la vida tua, que si vols fàcilment ho poràs fer, e nós t’estimarem més, e pensarem en fer-te més del bé e augmentar-te ta casa e estat.

Carta d’Alexandre VI al seu fill Joan de Borja, duc de Gandia (30-XI-1493)
fragment

Tinguem en compte, però, que tota la producció escrita esmentada fins aquí només era accessible a una minoria, formada –i encara parcialment– per l'estament eclesiàstic, el cortesà i el judicial. La resta de la societat no sabia ni necessitava llegir o escriure (tal com fa uns quinze anys nosaltres no necessitàvem la telefonia mòbil). Això sí: els nostres avantpassats analfabets ocasionalment devien poder escoltar textos llegits en veu alta per gent lletrada.

I aquí rau en bona part l'èxit del dominic Vicent Ferrer, nascut a València (1350-1419). Vicent Ferrer, més endavant Sant Vicent Ferrer, fou un predicador popular i de masses, que s'adreçava de viva veu a la multitud que el seguia. Utilitzava una oratòria feta de llenguatge real i col·loquial, que contrastava amb la llengua parlamentària (conservada en textos del XIV al XVII). D'ell, se n'han preservat 280 sermons transcrits pels seus seguidors quan predicava per bona part d'Europa. Arreu on anava ho feia en català, en la modalitat de València, i era entès, segons nombrosos testimonis coetanis, per francesos, italians, occitans o castellans. No ens hauria de venir de nou que aquest suposat *fenomen sobrenatural* hagués propiciat la seva canonització el 1455.

Probablement, les multituds que congregava l'entenien pel fet que aleshores, segles XIV-XV, les llengües romàniques mantenien entre elles força més similituds que no pas avui. A més, i d'acord amb el país on predicava, segurament que Vicent Ferrer devia incorporar als sermons particularitats lingüístiques del lloc. L'èxit de la seva oratòria es devia en part al fet que l'explicació doctrinal, l'acompanyava d'anècdotes, de petits relats, de canvis de to i de veu (si convenia, simulava veus masculines i femenines, o bé sons d'animals), proferia onomatopeies o gesticulava. Si havia de representar la mort d'algú, no s'estava de deixar-se caure a terra, per exemple.

Descripció del martiri de Sant Vicent màrtir

Dementre estava en les graelles tota hora pregava a Déu. Aprés, prengueren unes forques de ferre, ab les quals giraven-lo, ans a la un costat, adés a l'altre; e així com lo giraven xillava la cam *xii, xii*, e rajava lo greix així com la pell se trencava.

Vicent Ferrer (1350-1419)
Sermó (fragment)

Detall del políptic de sant Vicent Ferrer, obra de Giovanni Bellini, c. 1465. Venècia, església de St. Joan i St. Pau.

Si tornem a fer un gran salt en el temps i ens plantem ara al XIX, comprovarem que el lèxic de les llengües augmenta considerablement. En efecte, a mesura que les societats eixamplen els àmbits del coneixement i hi aprofundeixen, en especial amb el positivisme, les llengües també evolucionen, sobretot en el lèxic per la necessitat de denominar conceptes, realitats i fets nous. La recerca científica estimula la neologia, o formació de paraules noves. Sempre se n'han hagut de menester de paraules noves per expressar conceptes nous, construïts mitjançant diversos recursos lingüístics. Però els neologismes, com a tals, sempre tenen data de caducitat: una vegada s'han incorporat a l'idioma, amb el temps deixen de ser percebuts pels parlants com a mots nous, tal com ens passa avui amb paraules com *accident, altaveu, bibliografia, cacau, currículum, jardí d'infants, lletraferit o modelar*, cap de les quals prové per via evolutiva del llatí col·loquial.

“Neologismes”	Recursos per a la formació de neologismes	Origen
accident	canvi semàntic	L’original, ‘allò que trenca el curs regular de les coses’, canvia semànticament: ‘allò que trenca la uniformitat del terreny’
altaveu	composició popular	<i>alta + veu</i>
bibliografia	composició culta	Del grec: βιβλίο- (‘llibre’) + γράφω (‘escriure’)
cacau	manlleu/estrangerisme	Del nàhuatl, <i>kakáwa</i> , llengua de la família uto-asteca
currículum	cultisme	Del llatí CURRICULUM (VITAE) ‘carrera de la vida’
jardí d’infants	calc/traducció	De l’alemany <i>Kindergarten</i>
lletraferit	composició popular	<i>lletra + ferit</i>
modelar	derivació	Fet a partir de <i>model</i>

Els neologismes comporten sempre la idea d’innovació sobretot en els àmbits d’especialitat. Poden ser neologismes tècnics, científics, socials, humanístics o d’activitats professionals diverses, necessaris per a una comunicació precisa. Així parlem de la terminologia de la física, de la informàtica, de la filosofia, de la pedagogia, del bàsquet, de la gastronomia o del comerç.

Darrerament, l’allau de neologismes, especialment de la tècnica i la tecnologia, provinents sobretot de l’àrea anglosaxona, ha fet que els altres idiomes hagin hagut de plantejar-se com incorporar aquests conceptes nous. L’Office Québécois de la Langue Française, del Quebec, i el Termcat (Centre de Terminologia Catalana), són les dues primeres institucions acadèmiques que han respost amb rigor a aquest repte, tot establint criteris metodològics i oferint recursos per a l’elaboració i consulta de repertoris terminològics. M. Teresa Cabré, fundadora de l’Institut Universitari de Lingüística Aplicada, és pionera en l’estudi de la terminologia, i en som uns quants els deixebles que ens hi hem apassionat gràcies al seu mestratge.

Entre acceptar indiscriminadament nous termes d'altres llengües o refusat sistemàticament aquests neologismes, cal trobar-hi un equilibri. Un equilibri que combini estrangerismes, adaptats o no, i termes creats fent servir els recursos lingüístics propis (derivació, composició, canvi semàntic, etc.).

<i>Neologismes</i>	<i>Orígens</i>	<i>Recursos</i>
pírcing / xat / caixet	piercing (<i>en</i>) chat (<i>en</i>) cachet (<i>fr</i>)	<i>Manlleus adaptats</i>
mousse / carpaccio / selfie	mousse (<i>fr</i>) carpaccio (<i>it</i>) selfie (<i>en</i>)	<i>Manlleus no adaptats</i>
contenedor / ratolí / gratacel	container (<i>en</i>) / mouse (<i>en</i>) / skyscraper (<i>en</i>)	<i>Calc/Traducció</i>
glaçonera / dessuadora / fusteria	glaç-glaçó / suor / (Joan) Fuster	<i>Derivació pròpia llengua</i>
cercatalents / migfondista / ni-ni	cercar + talent / mig + fondista / ni (treballa) + ni (estudia)	<i>Composició pròpia llengua</i>
coixí de seguretat / caldo de cultiu / cos tècnic	coixí seguretat / caldo cultiu / cos tècnic	<i>Sintagmació pròpia llengua</i>
memòria / retallar / procés	informàtica / economia / política	<i>Canvi de significat</i>

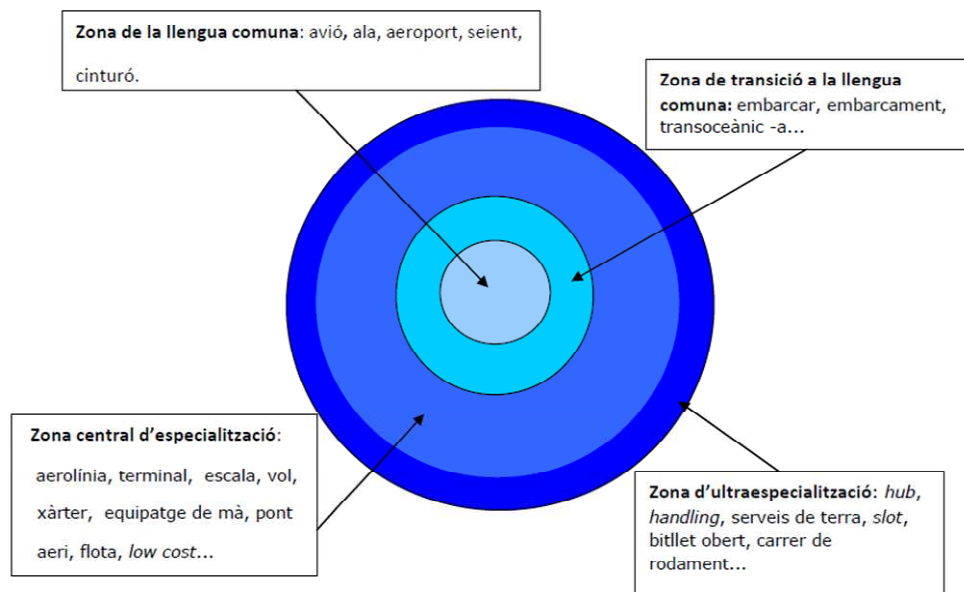
Fa uns cinc anys vaig començar el treball de recopilació de neologismes relacionats amb el transport aeri de baix cost, o *low cost*. L'objectiu era elaborar un repertori descriptiu de la neologia d'un àmbit en expansió. La primera tasca, doncs, era reunir un corpus fet de documents que tractessin sobre el transport aeri: fonamentalment a partir de periòdics (*El Punt*, *l'Avui*, *El Periòdico* i *Presència*) i de webs de companyies aèries com Ryanair, Easyjet, Spanair i Clickair, que oferien pàgines en català. El pas següent era detectar-hi els termes de l'especialitat i caracteritzar-los a partir de fitxes, tot indicant-hi

si els termes ja havien estat recollits o no pels diccionaris o bases de dades de referència existents, a fi de calibrar-ne el grau de novetat.

aeroport de connexió <i>m</i>	C
"L'aeroport del Prat ha de tenir una gran oferta dels vols anomenats domèstics però ha d'apostar pels vols intercontinentals amb l'objectiu final d'esdevenir un <u>aeroport de connexió</u>."	
Punt (1) 8 18.06.2009	DIEC No GDLC No DCVB No TERM Sí

hub <i>m</i>	C
"El Prat pot arribar a ser un <u>hub</u> si té prou trànsit de passatgers per ser rendible."	
Avui 13.11.2009	DIEC No GDLC No DCVB No TERM No

El buidatge del corpus va donar com a resultat un total de 97 mots neològics.

Alguns dels termes formaven part també de la llengua comuna o estàndard. Aquestes paraules ja eren, doncs, recollides pels diccionaris o bases de dades de referència i, per tant, no les vaig filtrar com a neologismes; eren mots com *avió*, *ala*, *seient* o *cinturó*. En canvi, els neologismes apareixien a mesura que els mots recollits s'anaven apartant d'aquesta *zona compartida amb la llengua comuna* i s'acostaven a la *zona d'ultraespecialització*. Uns pertanyien a la denominada *zona de transició a la llengua comuna*, com ara *embarcar*, *embarcament* o *transoceànic -a*; uns altres, a la *zona central d'especialització*, amb *aerolínia*, *terminal*, *escala*, *xàrter*, *equipatge de mà*, *pont aeri*, etc., i, finalment, uns residien a la zona d'ultraespecialització, com *hub*, *handling*, *serveis de terra*, *slot*, *bitllet obert*, *carrer de rodament*.

Es pot observar que en l'àmbit del transport aeri hi ha un grau elevat de sinonímia, és a dir, que per a un mateix concepte hi ha diverses formes: així *hub* i *aeroport de connexió*; *aerolínia*, *companyia aèria* i *línia aèria*; *low cost* i *baix cost*; *check-in* i *facturació*. Ara caldrà determinar quines d'aquestes formes equivalents són les

prioritàries i quines, les complementàries. També es pot observar que el recurs neològic de més rendiment en aquest domini és la sintagmació (el 76% dels termes recollits), és a dir, el procediment pel qual un terme el componen diversos mots relacionats sintàcticament, com ara *classe turista, escàner corporal, en xarxa, targeta d'embarcament, servei d'assistència a terra, zona Schengen, etc.*

Anem acabant mentre baixem de l'avió. Els humans ens trobem que per als afers de la vida quotidiana, en tenim prou amb unes 1.500- 3.000 paraules per comunicar-nos, per bé que en coneixem moltes més. És evident, a més, que només amb una llista de paraules faríem ben poca cosa; ens cal, a més, l'arquitectura de la llengua, la manera de combinar les paraules i organitzar-les: ens cal la sintaxi, que el rigor de l'enginyer industrial Fabra va saber endreçar i l'enyorat Joan Solà va saber acostar a l'ús real de la llengua, la qual, com totes permet expressar, per exemple, la finalitat, la causa, la conseqüència o la condició, cosa que difícilment poden fer la fotografia, la pintura, el dibuix, o qualsevol imatge, encara que es digui que val més que mil paraules.

Amb vista a l'ensenyament de llengües, especialment de segones llengües, s'han pogut delimitar les paraules més freqüents i útils per a la comunicació quotidiana, mitjançant un tractament matematicoestadístic. El pioner d'aquests treballs és el psicòleg nord-americà Edward Thorndake (1874-1949), que el 1921 publicava els resultats del seu estudi: una llista de les 20.000 paraules més usuals en la llengua anglesa, amb indicació de l'ordre de freqüència, i ho feia a *The Teacher's Word Book*. Anys després, el lingüista i gramàtic Georges Gougenheim (1900-1972) publicava el 1958 els resultats dels treballs que havia emprès a principi dels 50 per determinar el vocabulari francès més necessari per ensenyar aquesta llengua als estrangers establerts a França al final de la Segona Guerra Mundial i, eventualment, als alumnes autòctons. D'aquí sorgeix el

Dictionnaire fondamental de la langue française, que fixa els 3.500 mots bàsics. Un any més tard, Josep Llobera (1922-2011), lingüista i activista cultural, ja treballa en el vocabulari fonamental de la nostra llengua inspirat en el francès, destinat principalment a facilitar l'ensenyament del català a no-catalanoarlants. Apareix el 1968 amb el títol de *El català bàsic*, i estableix els 1.600 mots bàsics. A partir del *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana*, l'IEC, elabora i publica, sota la direcció de Joaquim Rafel i Fontanals, entre 1996 i 1998, els tres volums del *Diccionari de freqüències*, també en suport informàtic, que recull, processa i ordena per ordre de freqüència més de 52 milions de mots o ocurrencies extretes de textos literaris i no literaris.

	<i>català</i>	<i>francès</i>	<i>italià</i>	<i>castellà</i>	<i>anglès</i>
1	el <i>art</i>	être	il	de	the
2	de	avoir	di	el	of
3	i	de	egli	la <i>art</i>	and
4	ell	je	a	y	a
5	a	il(s)	essere <i>v</i>	a	to
6	un <i>art</i>	ce <i>pron</i>	e	en	in
7	ésser	la <i>art</i>	uno <i>art</i>	él	is
8	en <i>prep</i>	pas <i>nég</i>	in	que <i>pron</i>	you
9	que <i>pron</i>	à	che <i>pron</i>	ser	that
10	del	et	non	que <i>conj</i>	it

11	que	conj	le	art	essere	v aux	no		he
12	per		on		lo		haber		for
13	haver	v aux	vous		avere	v aux	yo		was
14	no		un	art	da		su		on
15	jo		ça		che	conj	un	art	are
16	amb		les	art	fare		por		as
17	Al		que	conj	con		con		with
18	Fer		ne		per		una	art	his
19	com	adv	faire		ma		ella		they
20	aquest		qui	pron	avere	v	para		at
21	seu		oui		come		este		be
22	més		alors		tu		estar		this
23	tot		une	art	dire		lo	art	from
24	tenir		mais		plù		tener		i
25	hi		des		questo		màs		have

Si bé aquests repertoris solen utilitzar-se per elaborar mètodes per a l'ensenyament d'idiomes, també la premsa, escrita i parlada, se'n serveix amb vista a facilitar la comunicació amb un públic ampli i heterogeni, utilitzant sempre que sigui viable els mots més freqüents i coneguts dels destinataris i seguint les anomenades lleis de la llegibilitat, estudiades i divulgades per l'editor i assagista belga François Richaudeau

I tot i que la premsa sempre fa gala d'objectivitat o de neutralitat en els continguts que ofereix, sobretot en les notícies, a la pràctica fa servir paraules no gens asèptiques, innocents o imparcials. Cal fixar-se en aquests titulars de dos diaris diferents:

**El brote de violencia en
Barcelona eleva el temor
a un vacío de autoridad**

Mots amb valor negatiu

El País, 27.5.2016

**Colau busca el suport dels
veïns per aturar els disturbis**

Mots amb valor positiu

Ara, 27.5.2016

Aquests dos títols, que no són d'article d'opinió sinó de notícia, remetent a uns mateixos fets: als aldarulls que hi va haver la setmana passada al barri de Gràcia de Barcelona. Al redactor del diari editat a Madrid, se li escapen mots que deixen entreveure la seva posició o opinió negativa sobre els fets de què tracta. En canvi, el redactor del diari editat a Barcelona manifesta la seva subjectivitat amb mots de valor tirant a positius. Els mitjans de comunicació, d'altra banda, són correctors de transmissió i també creadors de l'anomenat *llenguatge políticament correcte*, ple d'eufemismes, aquell llenguatge que pretendria esquivar expressions que suposadament ofenen grups socials, religiosos, polítics, culturals, ètnics o que simplement són considerades del mal gust, com les que podem veure en aquesta taula.

Llenguatge políticament correcte i eufemismes

despatxar treballadors	regularitzar / reestructurar la plantilla
càncer	→ llarga malaltia / mal lleig
cec -ega	invident
esguerrat -ada / invàlid -a	→ minusvàlid -àlida / discapacitat -ada
morts i ferits civils	danys colaterals
un -a negre -a	→ de color / subsaharià -ana
Obama, primer president negre...	Obana, primer president afroamericà...
guerra	→ intervenció militar
prohibir (el burca)	regular l'ús (del burca)
presó	→ centre penitenciari
asil	geriàtric / residència de gent gran
pornografia	→ material per a adults
el procés	la independència de Catalunya

Tornant a les paraules més usuales de les llengües, i tancant ja definitivament la lliçó, és curiosa, o potser no tant, la coincidència semàntica del mot més freqüent en català i del més freqüent en anglès. Un cop esporgades de la llista les paraules gramaticals (articles, pronoms, preposicions, conjuncions o verbs auxiliars), que són les més usuales, en català encapçala el rànquing el nom *any*; i en anglès, l'encapçala el nom *time*. Arribats en aquest punt, i emparant-me en l'acudit fàcil, podria dir que això és tot, de moment, o bé que malgrat els anys desitjo tenir força *time* per continuar escoltant, llegint, parlant, escrivint, fent recerca dins el grup que lidera la Dra. Pilar Godayol i... coneixent món.